

FORSAYT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TALABALARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORLASH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIGI

Mirzaxo`jayeva Dilrabo

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada forsayt texnologiyalari asosida talabalarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash jarayonini takomillashtirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi talabalarda tarbiyaviy jarayonlarni istiqbol nuqtayi nazaridan tahlil qilish, muqobil ssenariylar yaratish, maqbul kelajakni hamkorlikda loyihalash va tarbiyaviy tashabbuslarni harakatlar rejasiga aylantirishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmi asoslashdan iborat. Nazariy va qiyosiy tahlil, kontent-tahlil, pedagogik modellashtirish hamda tizimlashtirish metodlari qo'llanildi. Natijada tayyorgarlikning motivatsion-qadriyatli, kognitiv-prognostik, loyihaviy-operatsion va refleksiv-baholash komponentlari belgilandi. Muammoni chegaralash, istiqbolni skanerlash, o'zgarish omillarini aniqlash, ssenariylarni qurish, teskari rejalashtirish, loyiha va refleksiyadan iborat metodik sikl ishlab chiqildi. Modelning samaradorligi uning ishtirokiyligi, dalillarga tayanishi va nazariy bilimni real ijtimoiy tashabbus bilan bog'lashi orqali asoslandi.

Kalit so'zlar: forsayt texnologiyasi, tarbiyaviy faoliyat, prognostik kompetensiya, ssenariylashtirish, istiqbolni skanerlash, teskari rejalashtirish, talaba agentligi.

Аннотация: В статье раскрываются теоретические и методические основы совершенствования подготовки студентов к воспитательной деятельности на основе форсайт-технологий. Цель исследования состоит в обосновании педагогического механизма, развивающего способность анализировать воспитательные процессы с позиции будущего, создавать альтернативные сценарии, проектировать предпочтительное будущее и переводить воспитательные инициативы в план действий. Использованы теоретический и сравнительный анализ, контент-анализ, педагогическое моделирование и систематизация. Определены мотивационно-ценностный, когнитивно-прогностический, проектно-операционный и рефлексивно-оценочный компоненты готовности. Разработан цикл, включающий постановку проблемы, сканирование горизонтов, анализ факторов, сценарирование, обратное планирование, проектирование и рефлексию. Эффективность модели обоснована её партиципативностью, доказательностью и связью теоретической подготовки с социальной практикой.

Ключевые слова: форсайт-технология, воспитательная деятельность, прогностическая компетентность, сценарирование, сканирование горизонтов, обратное планирование.

Abstract: The article discusses the theoretical and methodological foundations of improving the process of preparing students for educational activities based on foresight technologies. The purpose of the

study is to substantiate a pedagogical mechanism that serves to analyze educational processes from a perspective point of view, create alternative scenarios, jointly design an acceptable future, and transform educational initiatives into an action plan. Theoretical and comparative analysis, content analysis, pedagogical modeling, and systematization methods were used. As a result, motivational-value, cognitive-prognostic, project-operational, and reflexive-evaluation components of preparation were identified. A methodological cycle was developed consisting of problem delimitation, perspective scanning, identification of change factors, scenario construction, reverse planning, project, and reflection. The effectiveness of the model was justified by its participatory nature, reliance on evidence, and linking theoretical knowledge with real social initiatives.

Keywords: foresight technology, educational activities, prognostic competence, scripting, perspective scanning, reverse planning, student agency.

KIRISH

Oliy ta'lim bitiruvchisi faqat kasbiy bilimga emas, balki tez o'zgarayotgan ijtimoiy muhitda muammoni anglash, hamkorlikni tashkil etish va jamiyat uchun foydali tashabbusni loyihalash qobiliyatiga ham ega bo'lishi zarur. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim va tarbiyaning uzviyligi, shaxsning intellektual hamda ma'naviy-axloqiy rivoji muhim yo'nalish sifatida belgilangan [1]. Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida esa mustaqil fikrlaydigan, innovatsion va ijtimoiy mas'uliyatli kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifa sifatida ko'rsatilgan [2]. Bu talablar talabalarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash mazmunini istiqbol nuqtayi nazaridan yangilashni taqozo etadi.

Forsayt kelajakni aniq bashorat qilish emas, balki tendensiya, zaif signal va noaniqliklarni tahlil qilib, muqobil ssenariylar orqali bugungi qarorni asoslash jarayonidir. W. Bell va R. Slaughter kelajak haqidagi fikrlashni uzoq muddatli oqibatlar, qadriyatlar va avlodlar oldidagi mas'uliyat bilan bog'laydi [3; 4]. J. Voros ma'lumot yig'ishdan talqin va strategik harakatga o'tuvchi izchil forsayt jarayonini taklif etgan [5]. R. Popper metodlar dalil, ekspertiza, hamkorlik va kreativlikni uyg'unlashtirishi lozimligini asoslaydi [6; 7]. Texnologik forsayt qo'llanmalari va ssenariy tadqiqotlari trend tahlili, ekspert muhokamasi, ssenariylashtirish, yo'l xaritasi va ustuvorliklarni belgilashning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi [8; 9].

Mavjud tadqiqotlarda forsayt ko'proq tashkilot strategiyasi va ta'lim va tarbiyaviy tizimining kelajagini rejalashtirish vositasi sifatida yoritilgan. Uni talabaning bevosita ijtimoiy-tarbiyaviy faoliyati, jamoadagi muammoni tahlil qilish va tarbiyaviy loyihani amalga oshirish bilan bog'lovchi yaxlit mexanizm yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Shu sababli tadqiqotning maqsadi forsayt texnologiyalariga asoslangan tayyorgarlikning komponentlari, bosqichlari, pedagogik shartlari va samaradorlik mezonlarini ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-metodik dizaynda amalga oshirildi.

Materiallar korpusiga forsait metodologiyasi, ssenariylashtirish, kelajak savodxonligi, talaba agentligi va oliy ta'limdagi kelajak kompetensiyalariga oid 15 ta manba kiritildi.

Nazariy va qiyosiy tahlil metodlarning vazifalarini aniqlashga, kontent-tahlil qadriyat, prognoz, loyihalash va refleksiya kategoriyalarini ajratishga, pedagogik modellashtirish esa ularni yagona o'quv sikliga birlashtirishga xizmat qildi.

Modelning sifati konseptual muvofiqlik, izchillik, auditoriyada bajariluvchanlik va natijalarning kuzatiluvchanligi mezonlari bo'yicha baholandi. Tadqiqot konseptual bo'lgani uchun uydirma statistik ma'lumotlar keltirilmadi.

NATIJALAR

Tahlil natijasida tayyorgarlikning to'rtta komponenti belgilandi. Motivatsion-qadriyatli komponent ijtimoiy muammoga daxldorlik, manfaatlar xilma-xilligini tan olish va kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatni qamrab oladi.

Kognitiv-prognostik komponent dalillarni tekshirish, trend va noaniqliklarni ajratish hamda sabab-oqibat bog'lanishini tushuntirishda namoyon bo'ladi.

Loyihaviy-operatsion komponent ssenariy, maqsad, hamkor, resurs va harakatlarni ishlab chiqishni; refleksiv-baholash komponenti esa qarorning oqibatlarini qayta ko'rib chiqish va fikr-mulohaza asosida loyihani takomillashtirishni bildiradi.

Mazkur komponentlarni rivojlantirish uchun J. Vorosning jarayon modeli [5] hamda A. Hines va P. Bishopning "Framework Foresight" yondashuvi [10] pedagogik jihatdan moslashtirildi. Murakkab ekspert protseduralari kichik guruh muhokamasi, dalillar xaritasi, ssenariy matritsasi, teskari reja va loyiha pasportiga aylantirildi.

1-jadval. Forsaitga asoslangan metodik sikl

Bosqich	Yetakchi metod	Talaba faoliyati	Natija
1	Muammoni chegaralash	Guruh, vaziyat va asosiy savolni aniqlaydi.	Muammo pasporti
2	Istiqbolni skanerlash	Dalil, trend va zaif signallarni to'playdi.	Signallar xaritasi
3	Omillar tahlili	Ta'sir va noaniqlik darajasini baholaydi.	Omillar matritsasi
4	Ssenariylashtirish	Bazaviy, xavfli va maqbul kelajakni quradi.	Uch ssenariy
5	Backcasting	Maqbul kelajakdan bugunga tomon qadamlarni belgilaydi.	Teskari reja
6	Loyihalash	Maqsad, hamkor, resurs, xavf va indikatorni aniqlaydi.	Loyiha pasporti
7	Amaliyot va refleksiya	Mikroloyihani sinaydi va natijani qayta baholaydi.	Refleksiv hisobot

Sikl real ijtimoiy muammodan boshlanadi. Istiqbolni skanerlashda rasmiy ma'lumot, kuzatuv, suhbat va media materiallari ishonchlilik hamda mavzuga aloqadorlik bo'yicha tekshiriladi. Omillar tahlilida ijtimoiy, texnologik, iqtisodiy, ekologik va qadriy-madaniy o'zgarishlar guruhlanadi. Ssenariylashtirish talabani yagona taxmindan voz kechib, turli sharoitlarda qarorning oqibatlarini solishtirishga o'rgatadi. Backcasting maqbul holatga

erishish uchun zarur qadamlarni teskari ketma-ketlikda belgilaydi. Yakunda ssenariy ijtimoiy-tarbiyaviy mikroloyiha, yo'l xaritasi va refleksiv hisobotga aylantiriladi.

Samaradorlik jarayon va mahsulot ko'rsatkichlari orqali baholanadi. Motivatsion-qadriyatli mezon bo'yicha talabaning daxldorligi va uzoq muddatli oqibatlarni hisobga olishi; kognitiv-prognostik mezonda dalil sifati, trend va noaniqliklarni ajratishi; loyihaviy-operatsion mezonda ssenariy izchilligi, maqsad va harakatlar mosligi; refleksiv mezonda esa farazlarni tanqidiy ko'rib chiqish va loyihani takomillashtirish qobiliyati kuzatiladi. Baholash vositalari sifatida analitik rubrika, loyiha portfeli, guruh muhokamasi protokoli va o'z-o'zini baholash varaqasi qo'llanadi.

Modelning samarali ishlashi uchun muammo talabalar hayoti bilan bog'liq bo'lishi, axborot manbalari xilma-xil va tekshiriladigan bo'lishi, xavfsiz hamkorlik muhiti yaratilishi, o'qituvchi fasilitator vazifasini bajarishi va ssenariy amaliy harakat hamda refleksiya bilan yakunlanishi lozim.

MUHOKAMA

Taklif etilgan model forsaytni alohida kreativ mashq emas, dalildan ijtimoiy harakatga olib boruvchi pedagogik jarayon sifatida talqin qiladi. R. Miller tahriridagi tadqiqotlarda kelajak savodxonligi kelajak haqidagi farazlardan hozirgi vaziyatni yangicha ko'rish uchun foydalanish qobiliyati sifatida izohlanadi [11]. UNESCO ta'limni hamkorlik va umumiy kelajak uchun mas'uliyatga tayanuvchi ijtimoiy shartnoma sifatida yangilashni taklif etadi [12]. OECD Learning Compass 2030 va talaba agentligi konsepsiyalarida maqsad, mas'uliyat, mustaqil harakat va ko-agentlik muhim natijalar sifatida ko'rsatilgan [13; 14]. Modeldagi guruhli ssenariylashtirish, manfaatdor tomonlar xaritasi va mikroloyiha ushbu tamoyillarni amaliy faoliyatga aylantiradi.

J. Gaspar, E. Hideg va A. Koves oliy ta'limda horizon scanning, istiqbolga yo'naltirilgan qaror va backcasting usullari mas'uliyat, kognitiv moslashuvchanlik va refleksiv fuqarolikni rivojlantirishini ko'rsatgan [15]. Ushbu maqolaning o'ziga xosligi mazkur usullarni ijtimoiy-tarbiyaviy faoliyatning aniq mahsulotlari bilan bir siklda bog'lashidadir. Biroq model hali empirik sinovni talab qiladi. Keyingi tadqiqotlarda tajriba va nazorat guruhlari, boshlang'ich-yakuniy diagnostika, loyiha modeli va kechiktirilgan kuzatuv orqali uning real ta'siri aniqlanishi zarur.

Forsayt mashg'ulotini tashkil etishda uch bosqichli didaktik mantiqni saqlash maqsadga muvofiq. Tayyorgarlik bosqichida o'qituvchi muammo doirasini, vaqt oqimini, axborot manbalari va baholash mezonlarini belgilaydi. Asosiy bosqichda talabalar kichik guruhlarda dalillarni saralaydi, omillar o'rtasidagi bog'lanishni muhokama qiladi va muqobil ssenariylarni yaratadi. Yakuniy bosqichda guruhlar ssenariylarni o'zaro ekspertizadan o'tkazadi, maqbul kelajak uchun teskari reja tuzadi va loyiha qarorlarini himoya qiladi. Bunday tuzilma individual izlanish, jamoaviy muzokara va ommaviy asoslashni birlashtirib, forsayt metodlarining dalil, hamkorlik va kreativlikka tayanuvchi xususiyatlarini saqlaydi [6; 10].

Baholash rubrikasida har bir komponentni boshlang'ich, qisman shakllangan, yetarli va yuqori darajalarda tavsiflash tavsiya etiladi. Masalan, boshlang'ich darajada talaba muammoni umumiy hukmlar bilan ifodalaydi va kelajakni bitta taxmin orqali tasvirlaydi.

Yetarli darajada u bir necha ishonchli manbani bog'laydi, asosiy noaniqliklarni ko'rsatadi va ssenariy bilan harakat rejasi o'rtasidagi aloqani tushuntiradi. Yuqori darajada esa qarama-qarshi manfaatlarni hisobga oladi, nojo'ya oqibatlarini oldindan ko'radi, muqobil qarorni asoslaydi va fikr-mulohaza asosida loyihani qayta ishlaydi. Shu tariqa baholash yakuniy taqdimotning tashqi ko'rinishiga emas, talabaning prognostik va refleksiv fikrlash dinamikasiga yo'naltiriladi.

Modelni amaliyotga joriy etishda forsayt terminlarini ortiqcha murakkablashtirmaslik zarur.

Birinchii mashg'ulotlarda qisqa vaqt ufqi va talabalarga yaqin muammolar tanlansa, keyinchalik hududiy yoki institutsional miqyosdagi murakkab vaziyatlarga o'tish mumkin.

Ssenariylar mutlaq haqiqat sifatida emas, qarorni sinovdan o'tkazuvchi fikriy konstruktsiya sifatida tushuntirilishi kerak.

Bu yondashuv xatodan qo'rqishni kamaytiradi, ochiq noaniqlik sharoitida muloqotni kuchaytiradi va talabalarni tayyor javob kutishdan ko'ra dalilga asoslangan pozitsiya ishlab chiqishga undaydi.

Oliy ta'limdagi ishtirokiy forsayt tajribalari ham aynan faol ishtirok, mas'uliyat va refleksiya uyg'unligini muhim natija sifatida ko'rsatadi [15].

XULOSA

Forsayt texnologiyasi talabalarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashni istiqbolga yo'naltiradi, noaniqlik bilan ishlash, muqobil qarorlarni solishtirish va kelajak uchun mas'uliyatni his etishga o'rgatadi.

Taklif etilgan sikl muammoni chegaralashdan mikroloyiha va refleksiyagacha bo'lgan yaxlit jarayonni yaratadi.

Uning pedagogik samaradorligi real muammo, tekshirilgan dalil, hamkorlikdagi ssenariylashtirish, teskari rejalashtirish va kuzatiladigan mahsulotlarning o'zaro bog'liqligi bilan ta'minlanadi.

Model tarbiyaviy mashg'ulot, pedagogik amaliyot, tyutorlik va yoshlar loyihalariga moslashtirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmon. 2019-yil 8-oktabr. <https://lex.uz/docs/-4545884>
3. Bell, W. Foundations of Futures Studies: Human Science for a New Era. Vol. 1: History, Purposes, and Knowledge. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1997.
4. Slaughter, R. A. The Foresight Principle: Cultural Recovery in the 21st Century. London: Adamantine Press, 1995. 232 p.
5. Voros, J. A generic foresight process framework. Foresight. 2003. Vol. 5, No. 3. P. 10–21.

6. Popper, R. How are foresight methods selected? *Foresight*. 2008. Vol. 10, No. 6. P. 62–89.
7. Popper, R. Foresight methodology. In: Georghiou L., Cassingena Harper J., Keenan M., Miles I., Popper R. (eds.). *The Handbook of Technology Foresight: Concepts and Practice*. Cheltenham: Edward Elgar, 2008. P. 44–88.
8. Georghiou, L., Cassingena Harper, J., Keenan, M., Miles, I., Popper, R. *The Handbook of Technology Foresight: Concepts and Practice*. Cheltenham: Edward Elgar, 2008. 456 p.
9. Bishop, P., Hines, A., Collins, T. The current state of scenario development: an overview of techniques. *Foresight*. 2007. Vol. 9, No. 1. P. 5–25. <https://doi.org/10.1108/14636680710727516>
10. Hines, A., Bishop, P. C. Framework foresight: Exploring futures the Houston way. *Futures*. 2013. Vol. 51. P. 31–49. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2013.05.002>
11. Miller, R. (ed.). *Transforming the Future: Anticipation in the 21st Century*. Paris: UNESCO; Abingdon: Routledge, 2018.
12. UNESCO. *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. Paris: UNESCO, 2021.
13. OECD. *OECD Learning Compass 2030: A Series of Concept Notes*. Paris: OECD, 2019.
14. OECD. *Student Agency for 2030: Concept Note*. Paris: OECD, 2019.
15. Gáspár, J., Hideg, É., Köves, A. Future in the Present: Participatory Futures Research Methods in Economic Higher Education – The Development of Future Competencies. *Journal of Futures Studies*. 2021. Vol. 26, No. 2. P. 1–18.